

עמדותיהם של דוד בן-גוריון ויצחק טבנקין כלפי שואת יהודי אירופה

יחיעם ויץ

שנות זו מזו היו עמדותיהם של דוד בן-גוריון ויצחק טבנקין, שני מנהיגי הבכירים והמרכזיים של תנועת העבודה הארץ-ישראלית וראשי שני הפלגים השונים במפא"י (שהתפלגה בראשית שנת 1944), ביחס לשואת יהודי אירופה.

המפתח להבנת עמדתו הבסיסית של דוד בן-גוריון בתחום זה הוא תפישתו, כי אין ולא ניתן להפריד בין בעיית יהודי אירופה לבין בעיית ארץ-ישראל. בכסיס השקפת עולמו היתה ההנחה, כי בלי ארץ-ישראל לא חיפטר בעיית יהודי אירופה, ובלי יהודי אירופה בעיית ארץ-ישראל לא תיפתר בצורה המקובלת על התנועה הציונית והרצויה לה.

בן-גוריון נקט עמדה זו כבר בשנות השלושים הראשונות. או סבר, כי אם לא ימצאו יהודי אירופה מקלט בארץ-ישראל צפויה להם כליה בירי הנאצים, ואם לא יגדל הישוב בארץ-ישראל על-ידי עליה יהודית צפוי הוא לכליה בירי הערבים¹. ב-1932, ערב עליית הנאצים לשלטון, כשמצבם של יהודי גרמניה הלך והחמיר, אמר בעניין זה דברים ברורים ומפורשים:

הוברד ללא ספק, שהשיוון האזרחי אינו תריס בפני הלחץ הכלכלי והחברתי של הסביבה הורה, ואין ביכולת הזכויות להחזיק את הבלימה שעליה מרחף עם חסר ארץ. הכויב גם מקל הנדרים, ההקלה הזמנית והחלקית שמצאו המונינו בהגירה — פסקה, כי נסגרו השערים, ולעם ישראל, שאיגו רוצה להכנע לגורלו החורג, לא נשאר מוצא ומפלט אלא בארץ משלו, ארץ ישראל [ההרגשות כאן ולהלן שלי, י"ח]².

באותן שנים חשש בן-גוריון מפני נסיון להפריד בין שתי בעיות אלה. להערכתו, אם ארץ-ישראל לא תהיה הפתרון למצוקה היהודית היא, והציונות עימה, "תדר מעל סדר יומו של העם", היישוב שסיכויי גידולו ייחסמו סופו שיושמר, והעם היהודי יידון לנצח לחיי גלות ולסכנת קיום³. בעמדה זו החזיק גם בתקופת המלחמה — לפני ואחרי שהגיעו הידיעות על ההשמדה — וגם אחרי המלחמה, בהתייחסותו לשארית הפליטה.

הן בשנות השלושים, לפני פרוץ המלחמה, והן במחצית השנייה של שנות הארבעים, אחרי שהסתיימה — עמדתו בסוגייה זו היתה אפוא נחרצת וחד-משמעית; בן-גוריון התנגד במפורש, לעתים אפילו בצורה בוטה, להקלת מצבן של קבוצות יהודים שלא על-ידי העברתם לארץ-ישראל. מבחינתו, כל פתרון הבעיה הלאומית מתוך לארץ-ישראל, או... תקנת מצוקת הפרט תוך

1 ש' טבת, קנאת דוד: הקרקע הבור, תל-אביב תשמ"ז, עמ' 244 [להלן: טבת].
2 ד' בן-גוריון, 'חמשבר בציונות ותנועת הפועלים: דברים במועצת מפא"י בכפר-יתוקאל ביום כ"ה בסיוון תרצ"ב, ממעמד לעם, תל-אביב תשל"ד, עמ' 225 [להלן: בן-גוריון, ממעמד לעם].
3 טבת, עמ' 244.

ישיבה בקונגרס הציוני
הביאי, שבמהלכו פורצה
מלחמת-העולם השנייה
(גניבה, תחילת
ספטמבר 1939). בשורה
השנייה (מימין
לשמאל): אליעזר קפלן,
חיים ויצמן, דוד בן-
גוריון, משה שרתוק

התעלמות מהבעיה הלאומית... [משמעה] דחירה תחת אשיות הציונות ופיתוי שכל ציוני חייב
ללמד את עצמו לדחותו מכל וכל.⁴

ב-1938, אחרי ליל הבדולח, אמר בן-גוריון בעניין זה, כי אם ידע שאפשר להציל אח כל ילדי
גרמניה ע"י העברתם לאנגליה, ורק מחציתם ע"י העברתם לארץ-ישראל, אבהר בדבר השני, כי
לפנינו לא רק חשבון הילדים האלה, אלא חשבון היסטורי של עם ישראל.⁵ במחצית
השנייה של שנות הארבעים, אחרי המלחמה, הוא התנגד בתוקף לכל נסיון לפתור את בעיית
העקורים על-ידי הרצאתם מהמחנות והעברתם לארצות שונות. בסתיו 1945, עת ביקר במחנות
העקורים בגרמניה — ביקור אליו יצא 'כרי לורא, כי כוחם של הניצולים עימם לרחות פתרונות
ארעיים⁶ — נתן ביטוי ברור להשקפתו זו בכל פעם ששמע על יוזמות להעברת עקורים למקומות
שונים. כך, למשל, היתה תגובתו לתכנית של זרח ורהפטיג, שביקש באוגוסט 1945 להעביר ילדים
ממחנות העקורים לבתי-ילדים בדרום-צרפת. התכנית, שגובשה בסתיו 1945, עוררה ויכוחים רבים
בין העקורים. בזמן הוויכוחים נקרא ורהפטיג לפרנקפורט לשיחה עם בן-גוריון, ששהה שם
לקראת פגישתו עם הגנרל אייזנהאואר. 'בשיחה ביקש בן-גוריון להסביר לי, עד כמה עלולות

4 שם, עמ' 442.

5 מתוך דבריו בישיבת מרכז מפא"י מיום 17 בדצמבר 1938, אמ"ע, 23/38.

6 מ' אביזוהר, 'ביקור בן-גוריון במחנות העקורים והפישתו הלאומית בתום מלחמת העולם השנייה', ב' פינקוס
(עורך), 'יהדות מזרח אירופה בין שואה לחקומה, 1944-1948, שדה-בוקר 1987, עמ' 261.

בן-גוריון מבקר במחנות העקורים בגרמניה

הוצאת ילדים ממחנות הפליטים והעברתם הזמנית לצרפת להחליש את המאבק לעליית כל הפליטים לארץ ישראל.⁷

התפיסה הזו עמדה גם ביסוד שינוי יחסו של בן-גוריון לעלייה ב'. עד נובמבר 1938 התנגד בן-גוריון לעלייה הבלתי-לגאלית. הוא סבר, כי כל עוד ניתן להגיע להסדר כלשהו עם הבריטים, תפקידה העיקרי של ההנהגה הציונית הוא להפעיל לחץ על ממשלת בריטניה כדי להגדיל את מכסות העלייה.⁸ השינוי ביחסו לעלייה לא-חוקית בא בעקבות הדין-וחשבון של ועדת וודהד, שהתפרסם ב-9 בנובמבר 1938, ביום בו אירע 'ליל הבדולח'. לדעתו, שני אירועים אלה העמידו את העם היהודי בפני מצב חדש — מחד גיסא, החרפה במצב היהודים שתחת שלטון הנאצים, עד כדי סכנה לעצם קיומם הפיסי; מאידך גיסא, נסיגת בריטניה מתכנית החלוקה, צער שהוריד מעל הפרק את האפשרות לפתור את בעיית הפליטים באמצעות הקמת מדינה יהודית בחלק מארץ-ישראל

7 ו' ורהפטיג, פליט ושריד בימי השואה, ירושלים תשמ"ד, עמ' 339-340. על שליחות ורהפטיג למחנות העקורים ראה שם, עמ' 330-364. דוגמה נוספת-בעניין זה היא התנגרותו התקיפה של בן-גוריון להעברת ילדים ממחנה העקורים שבברגן-בלזן, באזור הכיבוש הבריטי, לאנגליה. לטענתו, הסכמה לצער כזה משמעה שירות האיתורט הבריטי, כי 'בשכיל ממשלת אנגליה היום מוטב שיהיו יהודים באנגליה — מאשר יהודים בארץ-ישראל'. בעניין זה ראה: ת' יחיל, 'פעולות המשלחת הארץ-ישראלית לשארית הפליטה', ילקוט סורשט, ל (תשמ"א), עמ' 18; רץ, 'שארית הפליטה בדיוניהם ושיקוליהם של חברי הנהלת הסוכנות, מאי-נובמבר 1945', ילקוט מורשת, כט (תשמ"ג), עמ' 75.

8 בעניין זה ראה: א"ל אבנרי, מולוט עד טארווס, תל-אביב תשמ"ה, עמ' 109-100.

ההסתדרות הכללית של העובדים העברים בארץ-ישראל
הקול ברוך המאחד המזכירות

צ'רור מכתבים

עלון לאינפורמציה פנימית

6 במרץ 1942

115 (180)

עין-זורה, י"ז באדר תשי"ב

702 נפש מישואל אבדו באצולות ים

וְיָקֵב טָדָם אֶת־הַתְּהוֹמוֹ
יָקֵב טָדָם עַד תְּהוֹמוֹת פְּחָשְׁקִים,
וְאָכַל בַּחֶשֶׁךְ וְהָמַר שָׁם
כְּלִימוֹקֹדוֹת הַתָּרֶץ הַתְּמָקִים.

מנבכי הימים

עם אבדן "סטרומה"

התעלומה עוטה עדיין את דבר אבדן "סטרומה". וכשזעקה הידיעה הזאת בחלל העולם גזרו השליטים כאן על הדממת "לבל יוגד בנותי" לבל

הידיעה על "סטרומה", ביצור מכתבים (6 במארס 1942)

ויצר איום שהעלייה תיפסק והיהודים יישארו בארץ במצב של מיעוט גם בעתיד. מצב זה הביא את בן-גוריון לצאת כתכנית הידועה בשם 'מרד העלייה' — תכנית 'שחברו [בה] שיקולים מדיניים ונימוקי הצלה', ואשר עיקרה היה עלייה בלתי-לגאלית המונית. אחת הסיבות המרכזיות בעטיין יצא כתכנית זו, היתה חששו מהתרופפות הויקה בין בעיית ארץ-ישראל לבעיית יהודי אירופה. כראשית דצמבר 1938 כתב ביומנו בעניין זה:

מעשה רב ונועז... מרד העלייה, הכרזת מלחמה באנגליה לא ברובים ופצצות, לא כטרור ורציחות ערבים, אלא בארגון פנימי של עלייה המונית לארץ, של הסעת אלפי פליטים למרות איסוריה של הממשלה — לחופי א"י, מעשה שיקשור שוב את שאלת הפליטים עם ארץ-ישראל?

העמדה שגרסה כי אסור להוציא יהודים ולהעבירם למקום כלשהו זולת ארץ-ישראל עוררה רושם כי מכחינתו של בן-גוריון. האינטרסים של ארץ-ישראל עדיפים על צרכי העם היהודי וכי היחסים ביניהם הם של אמצעי ומטרה — ננקטה ביחס לקיבוצים יהודיים שהיו במצוקה, אך לא במצב של סכנה ממשית לקיומם הפיסי. בזמן ההשמדה עצמה, כשהיה כוור שהוצאת יהודים מאירופה שתחת הכיבוש הנאצי משמעה הצלת נפשם ועצם קיומם, עמדו בעניין זה היתה שונה. בשלהי

176

9 רישום ביומנו מיום 10 בדצמבר 1938, מובא אצל י. אבנר, "מרד העלייה": תכניתו של בן-גוריון לעלייה בלתי-לגאלית, קתרה, 44 (תמו תשמ"ז), עמ' 133.

בן-גוריון, טבנקין השואה

1942 הוא קרא להחליף יהודים בארצות שחתת הכיבוש הנאצי בנתינים גרמנים החיים במדינות בעלות-הברית. בנאומו בכינוס מיוחד של אמפת הנבחרים שנערך ב-30 בנובמבר 1942, קבע כי ישנם נתינים גרמניים בארצות-הברית, באנגליה, ברוסיה ובשאר הארצות, ותבע להחליף אותם ביהודי פולין וליטא ושאר ארצות הגרדום הנאצי!¹⁰ הוא תבע לבצע חילופים אלה גם במכתבים ששלח לראשי הקהילות היהודיות במדינות המערב.¹¹

אותה עת הוא תמך בתכניות-הצלה שונות, שמשמעותן לא היתה העברה מיידית של הניצולים לארץ-ישראל. בפברואר 1943, כשנמנחם בדר, שליח 'הקיבוץ הארצי' בקושטא, הביא את פרטי ההצעה להפסיק את שילוח יהודי סלובקיה תמורת כופר-נפש וחזיק את ההערכה כי מדובר בתכנית בעלת סיכוי, תגובת בן-גוריון היתה: 'יש לשחרר... הסוכנות מוכנה להיכנס לדבר זה'.¹² ב-1944, כשיזאל בראנד הגיע לקושטא מבדפשט ובפיו ההצעה המדהימה הידועה בשם 'סחורה תמורת דם', בן-גוריון התייחס אליה במלוא הרצינות והקריש ומן ומאמצים רבים כדי לקדם את סיכוי מימושה.¹³

אולם גם בשנים שבהן ההשמדה היתה בעיצומה ובן-גוריון תמך בתכניות להעברת יהודים לארצות שונות, הוא לא נתן גט כריתות לעיקרון, כי אין להפריד בין בעיית ארץ-ישראל ובין בעיית יהודי אירופה. עקרון זה נגוד מהטיעון, שהיה חלק יסודי ובסיסי בהשקפתו הציונית, כי אין לראות בנצחון על היטלר את המרפא המלא והשלם למצוקתו ולאסונו של העם היהודי. רק בעליית השרידים וביציאת ריכוז יהודי גדול בארץ-ישראל ניתן לראות נצחון מלא; רק כך יובטח, כי העם היהודי לא יהיה שוב קורבנה של שואה כזו. השקפה זו גובשה לפני המלחמה ולפני שממדי ההשמדה נודעו. ב-1938 כתב בעניין זה: 'למיליוני היהודים הנהרסים והעקורים לא יהיה כל תיקון חוץ מהתערות במולדת'.¹⁴

בעקבות הידיעות המרות מאירופה חזקה השקפתו זו. על-פי השקפת עולמו, הלקח העיקרי משואת היהודים הוא. שכל פתרון לבעיית היהודים שיוותרו באירופה שלא בהתאם לתפיסה הציונית ושאינו כרוך גם בפתרון בעיית ארץ-ישראל, הוא פתרון זמני ואשלייתי; 'לשארית זו יש רק הצלה אחת: ארץ-ישראל'.¹⁵ ובמקום אחר אמר, כי 'המציאות האמיתית היא זו אשר 'אומרת שאין קיום לעם היהודי מחוץ לארץ-ישראל, לא רק בתור אידיאל רחוק, אלא צריך לעשות זאת מיד, לאלתר'.¹⁶

השואה הפכה אפוא את הצורך בפתרון ציוני לאש כוערת בעצמותיו של בן-גוריון, לפתרון

10 מובא אצל ט' פרילינג, 'לבינת הסטריאוטיפ: בן-גוריון ושואת יהודי אירופה, 1939-1945', ירושם. קיבוץ מחקרים, יו-יח (תשמ"ח), עמ' 336 [להלן: פרילינג].

11 ראה, למשל, מכתבו לפליקס פרנקפורטר, שופט בית-הדין העליון של ארצות-הברית ומראשי הקהילה היהודית שם, מיום 8 ברצמבר 1942, אצל פרילינג, עמ' 336-338. בין השאר כתב באיגרתו זו: 'יש אולי גם אפשרות להציל את היהודים ואולי גם את הגשים עליידי חילופין בילדים ונשים נתיני גרמניה בארצות-הברית'.

12 ראה בעניין זה: דינה פורת, הנהגה במילכוד, תל-אביב 1986, עמ' 329-346 [להלן: פורת].

13 ראה: דינה פורת, 'בן-גוריון ושואת יהודי אירופה', הציונות, יב (תשמ"ח), עמ' 306.

14 מתוך מכתב לחברי הנהלת הסוכנות מיום 20 באוקטובר 1938, מובא אצל י' הלר, במאבק למדינתו: המדיניות הציונית בשנים 1936-1948, ירושלים תשמ"ה, עמ' 51.

15 ד' בן-גוריון, 'על מדיניותנו הציונית: דברים בכינוס מגויסי הבחורות המוציאליסטית, פסח תש"ג', במערכה, ג, תל-אביב תש"ח, עמ' 134.

16 מתוך דבריו במרכז מפא"י מיום 24 בפברואר 1943, אמ"ע, 23/43. וראה גם: 'צו תל-חי', דברים בעצרת נוער על קברו של יוסף טרומפלדר וחבריו, י"א באדר ב' תש"ג, שם, עמ' 122-123 [להלן: צו תל-חי].

שבהעדרו חיי העם היהודי יעמדו בצל החורדה והאימה מפני קטסטרופה נוספת. כשנות המלחמה הוא חזר על השקפה זו פעמים אחדות. בדברים אותם נשא בשלהי 1942 ובמהלך שנת 1943 נתן ביטוי לתודתו, שמא חורבן יהדות אירופה משמעו גם חורבן היישוב היהודי בארץ-ישראל.¹⁷ בדיון כמזכירות מפא"י בשאלת קליטת ילדים, שהתקיים בדצמבר 1942, כאשר ההלם הראשון בעקבות קבלת הידיעות על ההשמדה טרם פג, אמר כי יש לקלוט את הילדים שיגיעו מאירופה בצורה כזו, שהעולם יזוכח כי ביכולתו של היישוב לקלוט את כל הילדים היהודיים שיגיעו מאירופה.¹⁸ בדיון במרכז מפא"י שהתקיים בפברואר 1943, בעקבות סקירתו של צבי יחיאלי שהגיע מקושטא, טען בן-גוריון. כי עליית כמה אלפים, ואפילו כמה רבבות, מיהודי אירופה היא 'כטיפה בים' מבחינת הצלת יהודי אירופה; אך לעלייה בסדר-גודל כזה יש משמעות רבה מבחינתו של היישוב: 'איזה דבר עצום זה אילו יכולנו להעלות משך זמן קצר 30,000 ילדים ובוגרים לארץ — מה זה בשביל הארץ, מה זה בשביל הציונות!'.¹⁹

מעבר לדוגמאות אלה ניתן למצוא עדויות נוספות לכך, שמבחינתו הקשר בין שתי סוגיות אלה היה הדוק ביותר: בשלהי 1943 עלתה על סדר-יומה של ועדת התיכון²⁰ שאלת הפיצויים שיתבעו מגרמניה אחרי המלחמה. בן-גוריון העלה בעניין זה שתי דרישות עיקריות. ראשית, הסוכנות היהודית תהיה הגוף המוסמך היחידי שייצג את תביעותיו של העם היהודי בפני המעצמות; שנית, עיקר הפיצוי ייתבע על-ידי העם היהודי כקולקטיב, ולא על-ידי יחידים, ויעדו המרכזי יהיה סיוע בפיתוח ארץ-ישראל, ובייחוד סיוע בקליטת העולים אליה. בעניין זה טען, כי יש להטיל על גרמניה עונש בסכום הוגן בתור פיצויים לעם היהודי, לא לבודדים... אלא לעם היהודי כולו... לשם הקמת ארץ-ישראל. דרישות אלה, שלא התקבלו על דעתם של ארגונים יהודיים בעולם, בייחוד אלה הלא-ציוניים, מעידות עד כמה מבחינתו של בן-גוריון היה קשר הדוק בין השאלות הנוגעות ליהודי אירופה לבין שאלת ארץ-ישראל.²¹

למרות תמיכתו בתכניות הצלה שלא התמקדו בהעברה מיידית של הניצולים דווקא לארץ-ישראל, משך כל תקופת המלחמה טען בן-גוריון, כי תפקידם העיקרי של היישוב ומוסדותיו ושל התנועה הציונית ומוסדותיה הוא להתרכז בתכניות-הצלה שבמרכזן עומדת ארץ-ישראל, וכי תכניות אלה צריכות להשתלב במאבק על עתידה וגורלה של הארץ. תכניות אחרות, שעוסקות אך ורק בהצלה, ללא קשר לארץ-ישראל ולתנועה הציונית, יש להשאיר בידי גופים כמו הקונגרס היהודי העולמי.²² ניתן אף לטעון, כי השיקול הציוני היה אחד ממניעי לתמוך בתכניות הצלת יהודי אירופה ולסייע להן. בתפיסתו הפוליטית נועד תפקיד מרכזי ביותר ליהודי אירופה; וככל שייזוותרו יותר ניצולים, כך יגדלו מידת השפעתם והלחץ שהם עשויים להפעיל. להצלה היתה

17 ראה, לדוגמא, דברים אותם נשא בכינוס מגבית ההתגייסות וההצלה, מיום 23 בספטמבר 1943, אצ"מ, S/25-5183.

19 דברים בישיבת מרכז מפא"י מיום 24 בפברואר 1943, אצ"מ, ע, 23/43.

20 ועדת התיכון [התיכונן] הוקמה באוקטובר 1943 כדי לערוך תכנית מפורטת לקליטת שני מיליון יהודים בארץ מייד עם תום המלחמה. בראש הוועדה עמד בן-גוריון, והבריה היו חברי הנהלת הסוכנות אליעזר קפלן, אמיל שמוראק וזיגפריד אליעזר הופיין, מנהל בנק אנגלו-פלשתינה.

21 בעניין זה ראה: ד' הכהן, 'הדיונים בסוכנות היהודית על שילומים מגרמניה בתקופת מלחמת העולם השנייה' (טרם פורסם); הציטוט מדברי בן-גוריון מתוך דבריו בישיבת הנהלת הסוכנות מיום 20 בינוי 1944 (מובא שם).

22 ראה בעניין זה: Y. Gelber, 'Zionist Policy and the Fate of European Jewry', *Studies in Zionism*, 7, (1983), pp. 141-142.

מועצת ההסתדרות
באיילת-השחר (יולי
1943). במרכז - בן-
גוריון ולשמאלו -
טבנקין

אפוא משמעות רבה לא רק כשלעצמה, אלא גם מבחינת המאבק הציוני. בראשית 1943 אמר בעניין זה: 'מה בצע במלחמה ובנצחון אם עד תם המלחמה אירופה תהיה בית קברות יהודי'.²³ ניתן לראות במשפט זה ביטוי, נדיר למדי, של כאב ושל תחושת אוכדון,²⁴ אך ניתן לראות בו גם קביעה, כי התכנית המדינית הציונית, שהנצחון במלחמה היה תנאי הכרחי ומרכזי בהגשמתה, תאבד את כל ערכה ומשמעותה, אם אחרי המלחמה לא ייוותרו יהודים באירופה. אחר הגורמים למעורבותו בתכנית להצלת יהודי הונגריה שהוזכרה לעיל, היתה תחושתו כי יהדות זו אמורה להיות מרכיב מרכזי בשארית הפליטה, שאותה עת, על סף סיום המלחמה, הפכה להיות מרכיב יותר ויותר מרכזי במדיניות הציונית ובשיקולים הציוניים.²⁵ גישה זו באה לידי ביטוי גם כהתייחסותו לשליחותם של הצנתנים הארץ-ישראלים לאירופה. כשנשאל בן-גוריון על-ידי יואל פלג, 'עב צניחתו, 'מה הוא התפקיד המרכזי המוטל עלינו? מה היא ברכת הדרך המלווה אותנו?', תשובתו היתה, 'שיהודים ידעו שארץ-ישראל היא ארצם ומעוזם'.²⁶ ולצנחן חיים חרמש אמר, כי מטרת הצנחנים היא שהשרידים יתדפקו בהמוניהם על שערי הארץ הנעולים כדי לפותחם מיד אחרי יום הנצחון.²⁷ העמדה שראתה את שאלת גורל העם היהודי באירופה ואת שאלת ארץ-ישראל כשני צדדים של

23 מתוך דבריו בכינוס מגבית ההתגייסות מיום 11 בינואר 1943.
 24 טבח (עמ' 444) כותב בעניין זה: 'בן-גוריון לא הרבה כמתן ביטוי, ביומניו או נאומיו, לרגשותיו כלפי סבל הפרט, ולא ביטא בפומבי הודעות עם גורלם של קורבנות הנאצים כבני אדם'.
 25 ראה פורת, עמ' 387-388.
 26 י' פלגי, רוח גדולה באה, תל-אביב תשל"ז, עמ' 17.
 27 מובא אצל פורת, עמ' 413-414. חיים חרמש (קאסאף) צנח בסלובקיה, בספטמבר 1944, יחד עם רפאל רייס וצבי בן-יעקב.

אותו המטבע, היתה מקובלת גם על 'הקיבוץ המאוחד' ועל מנהיגו יצחק טבנקין. שלילת הגולה היתה עקרון מרכזי בהשקפת עולמו של טבנקין. מבחינתו, ארץ-ישראל היא המקום היחיד בו בטוחים חייו של היהודי כפרט וקיומו של העם היהודי כקולקטיב. הוא ראה בגולה את מקור האנומליה בחיי העם היהודי — כל השלילי והטראגי בחיי העם היהודי התבטא והתמקד בה — וטען, כי עצם הקיום הגלתי הוא מקור מעמדו הנחות, נעדר הבטחון, היציבות ויכולת הפעולה של עם ישראל. לכן תפקידה המרכזי של הציונות הוא לרכז כמה שיותר יהודים בארץ-ישראל כדי לשנות את החותם שהטביעה הגלות בעם היהודי ולהצילו מהסכנות הגדולות האורבות לפתחו.²⁸ הידיעות על שואת יהודי אירופה רק הגבירו והעצימו את האמונה בצדקת השקפה זו. מנהיגי 'הקיבוץ המאוחד', ובראשם טבנקין, הדגישו זאת בדברים שנשאו בשנות המלחמה האחרונות. ישום דבר לא יצילנו מחוץ למפעל הציוני', אמר טבנקין בעניין זה;²⁹ ובמקום אחר: 'לאדם היהודי אין קיום בגולה... לעם היהודי אין ולא יהיה קיום בגולה'.³⁰ לטענתו, השמדת יהודי אירופה אינה אלא ביטוי רצחני וקיצוני לשנאת היהודים, שהיא התופעה המרכזית והבולטת בהתייחסות העולם הלא-יהודי כולו אל העם היהודי. מבחינתו, אחד הלקחים העיקריים מהשמדת יהודי אירופה הוא, כי כל המקדים בהם עולם זה מוכן לקבל את היהודים, ושבהם יהודים חיים בשלווה ובבטחון בקרב לא-יהודים — הם יחסיים, חולפים ונוזלים. מובן אפוא שגם תפיסתו של טבנקין היתה שאין להפריד בין פתרון בעיית יהודי אירופה לפתרון בעיית ארץ-ישראל. השקפתו בנושא זה היתה רדיקאלית וחד-משמעית. מבחינתו, התבל חולקה לארץ-ישראל ול'לא ארץ-ישראל', ובכל מקום שאינו ארץ-ישראל אורבת ליהודים סכנת-מוות. היה זה עיקר-אמונה יותר ממסקנה שנגזרה מצפייה מבוררת במציאות, ואת השמדת יהודי אירופה ניתן לראות כאישור קודר ועגום לנכונותה ואמיתותה של אמת א-פריורית זו, שמקורה בעומק נפשו והשקפת-עולמו. בשלהי 1942, כמה ימים אחרי הגעת הידיעות על ההשמדה, אמר: 'מה היא ראדום? כל מקום שור בו יהודי עול ליהיפך לראדום. מהי הקוניקטורה של ראדום? הקוניקטורה התמידית של אסונות יהודיים'.³¹ השקפתו ביחס למידת בטחונם האמיתית של יהודי ארצות-הברית היא דוגמה טובה להבהרת נקודה זו. בראשית 1944 אמר טבנקין בעניין זה:

רק אדם תמים עלול עוד לחשוב, שההתפרצויות האנטישמיות באמריקה הן חזיון עובר, מחלה עוברת, תופעה קוניקטורלית. קוניקטוראליים היו ימי השקט והעמדה היציבה של היהודים באמריקה. החזיון ההיסטורי הקבוע הוא — הקאת היהודים, הרחקתם, בידודם, הקאטסטרופה ולא הקוניקטורה טובה. השלטונות ניסו לאסור את האנטישמיות באמריקה בעודת הנימוק הצבאי וצרכי זמן המלחמה, ובכל זאת לא עכבה.³²

28 בעניין זה ראה: " ויץ, 'עמרות וגישות במפלגת פרעלי ארץ-ישראל כלפי שואת יהודי אירופה, 1939-1945 חיבור לשם קבלת התואר דוקטור לפילוסופיה, האוניברסיטה העברית, ירושלים 1987, עמ' 61-69.
29 'במדי הכדידות: דברים כמעצת הקיבוץ המאוחד, רמת הכובש ינואר 1943', 'טבנקין, כתבים, ד, תל-אביב 1976, עמ' 15 [להלן: טבנקין, כתבים].
30 'אתם הראשחים: שיחה עם פלוגה א' של הפלמ"ח, אוקטובר 1943, שם, עמ' 46.
31 'לאפיקי הצלה: מתוך דבריו במועצת ההסתדרות המ"ח, 2.12.1942', 'טבנקין, צורר מכתבים (194) 9 (דצמבר 1942), עמ' 73-74.
32 'דברים במועצת מפא"י בירושלים, ינואר 1944, טבנקין, כתבים, עמ' 59.

בן-גוריון. טבנקין והשוואה

למרות הדמיון הבסיסי בין השקפת בן-גוריון לבין זו של טבנקין בשאלה זו, תפיסותיהם נבדלו בכמה עניינים יסודיים. להבדלים אלה היה מקור אידיאולוגי, אך גם יסוד פוליטי-פרסונאלי — העול של הנהגת היישוב והתנועה הציונית והאחריות לגורלם, העול והאחריות הממשיים והיום-יומיים, הונחו על כתפיו של בן-גוריון, לא של טבנקין.

הבדל אחד הוא, שמבחינתו של בן-גוריון הניגוד הבסיסי בין הגולה והיישוב הוא ניגוד שבין מוות, או חיים בסכנה שאין עמם בטחון, לבין סיכוי לחיים בטוחים. אמנם גם הוא דיבר לעתים על הניגוד בין המוות 'המכובד' בארץ לבין המוות 'ללא כבוד' בגולה. לא ידענו מאות בשנים, כיצד צריכים לחיות בני-חורין וכיצד צריכים למות בני-חורין, אמר בהקשר זה.³³ אולם מבחינתו, מוטיב זה היה משני; הרגש העיקרי בדבריו בנושא זה היה כמיהתו למצב בו בטחונו הפיסי של יהודי בארץ לא יהיה מוטל בספק. אחרי הנצחון הבריטי באל-עלמיין, שהסיר מעל היישוב את סיוט הכיבוש הגרמני, טען בן-גוריון, כי לו הארץ היתה נכבשת, יהודיה לא היו מתנהגים אמנם כמו יהודי אירופה, אולם הדבר העיקרי אותו הוא מאחל ליהודי היישוב אינו מוות בגבורה אלא חיים בכבוד. בקיץ 1943 אמר בעניין זה: 'די שהחברים ישוו לנגד עיניהם רגע אחד של דמיון בלהות, מה היה קורה אילו היטלר היה נכנס לארץ-ישראל... אני יודע מה היינו עושים, אולם אין אנו רוצים במות גיבורים, אנו רוצים בחיי כבוד'.³⁴ ובמקום אחר, אחרי שאמר, כי 'אתמול הגענו הברורה הראשונה, שבארשה מרדו היהודים ועשרות תליינים נאציים נהרגו בידי חברינו. אמנם מאות ואולי גם אלפים... שילמו בחייהם. אבל הם למדו את תורת המיתה החדשה אשר מגיני תל-חי וסגירה ציוו עלינו, הוסיף: 'לא למות באנו הנה. לא טוב למות — טוב לחיות... אנו נקראים להתכונן לא למות, אלא לחיות ולהילחם'.³⁵

לעומתו, טבנקין חזר והדגיש, כי הניגוד בין הארץ לגולה מתבטא גם בניגוד בין חיים החשופים לסכנות לבין חיים בטוחים, אך לא פחות מזה בניגוד בין מוות בחרפה למוות בכבוד. בניגוד לבן-גוריון, שאמנם הכיר בכך שהמוות פיה שונה מהמוות שם, אך באופן ברור ונחרץ דאה בחיים בטוחים את העיקר והמרכז, טבנקין ייחס לשני מרכיבים אלה משקל ומשמעות שווים. המרכיב הפרגמטי, האפור משהו, שאצל בן-גוריון היה העיקר, לא היה מבחינתו של טבנקין חשוב יותר מהמרכיב ההרואי, המיתי.

למרכיב ההרואי היו שני ביטויים: הראשון היה החשש שמא כל יהודי אירופה הלכו אל מותם בלי להתנגד, כצאן לטבח. בשלהי 1942, מיד עם אימות המידע על ממדי ההשמדה, אמר: 'אין להבין מדוע יהודים אלה שירעים כי חופרים הם קבר לעצמם, שנותנים בידם את האת למען קבור בעור חמישה רגעים את אחיהם ואת אביהם ואת עצמם חיים — מדוע אין הם מרימים את האת על אויביהם? הבן לא אבינה זאת'.³⁶ הביטוי השני למרכיב זה היה החשש, הנורא מבחינתו, שמא גם יהודי הארץ, השאור שבעיסה, יתנהגו בצורה כזו, בחרפה כזו, אם יאלצו לעמוד במבחן כזה;

33 צו תל-חי, עמ' 119.

34 מתוך דבריו בכינוס באי-כוח סניפי מפא"י מיום 8 ביולי 1943, אמ"ע, חטיבה 2, 15/1/43. במקום אחר אמר, כי לו היטלר היה אמנם מגיע לארץ-ישראל וכובש אותה, 'יהיה לנו רק סיכוי אחד: למות, לא כאשר מתו היהודים כל הזמן בפולין, אלא כמו שהתחילו למות עכשיו — בגבורה. [אך] לא זה הסיכוי שאנו רוצים; אנו איננו רוצים למות בגבורה, אנו רוצים לחיות'. דברים בכינוס חברי מפא"י בעמק-הירדן מיום 8 במאי 1943, אמ"ע, חטיבה 2, 15/1/43.

35 צו תל-חי, עמ' 121.

36 'לאפיקי הצלה' (לעל, הערה 31), עמ' 74.

עם התייחסות הנלווין נתקבל הסבר:

שטקלה 26 במאי

קבלנו ידיעות מ-27 ומ-28 באפריל,
מודיעים על מותן של טרסיה וצביה,
הן זרבים מבני משפחתיהן, בקרב ההתנגד-
נות בוורשה.

דרך לינדון נתקבל מברק זה:

טבנק-יערי

אנשי התנועה אשר נותרו בחיים
מוסיפים להלחם על כבוד שארית ישראל
במלגיה.

המלוך-השומר

דף מותך 'צרוז מבתגים' (22 ביוני 1943), המודיע על
מוותן של לוחמות המחתרת בוורשה, צביה לובטקין
(בדעבד, בטעות) וטרסיה אלטמן

שמה גם הם ילכו אל מותם כצאן לטבח. באפריל 1942, כשהיישוב החל לחוש באימת הכיבוש הגרמני, חששו הגדול של טבנקין היה ממוות כבזיון; הוא דיבר על זה, לא על חורבן היישוב: עלינו לחיות עתה בהרגשת האימה. לא זו האימה מפני האויב שיבוא. האיום מכל שמפעל זה של שמירה והגנה, של כבוד אדם עברי, של ערך עצמי לאדם יהודי — מפעל שהולך ונרקם בארץ זה ארבעים שנה — ייגמר בכוא היום בבזיון לדורות; לא מצדה ותל-חי אלא נמידוב.³⁷

ובינואר 1943, אחרי שכבר ידעו על ההשמדה, אמר: 'אימה... אוחות בי, כי הישוב בארץ, כי גם אנחנו כאן. עלולים להישחט כמו אחת הגלויות, אפילו ללא עמידה. הכיחות ריגה תיפול יהדות ארץ ישראל? ... הרי זו מכה איומה וחדפה לדראון לכל העם היהודי,³⁸ היו אף מקרים בהם טען, כי בכל מקום בעולם ללא יוצא מן הכלל, גם בארץ-ישראל, חייו של יהודי נתונים בסכנה. בקיץ 1943 אמר לחניכי הנער העובד, כי 'קיום היהודים הוא בסכנה. ואין קיום יהודים בלי סכנה. מימי מלחמת היהודים ברומא, אין קיום ליהודים בלי סכנה.'³⁹ מכאן משחמע, אם כי הדברים לא נאמרו במפורש, כי ההבדל העיקרי בין גולה לארץ הוא ההבדל בין צורת המוות פה לצורת המוות שם. אולם ההבדל המהותי והמרכזי בין עמדותיהם של כן-גוריון וטבנקין ביחס להשמדת יהודי אירופה היה בהתייחסותם לשאלת הקשר בין אירוע זה לבין המרכיב הציוני-לאומי והמרכיב הסוציאליסטי-מעמרי בהשקפת עולמם. כבר בשנות השלושים חי כן-גוריון בתחושה עמוקה של

37 אל מול האימה: דברים במועצת הקיבוץ-המאוחד, גבעתי-ביתר אפריל 1942, טבנקין, כתבים, ג, תל-אביב 1974, עמ' 58.

38 'זוכה השואה': דברים בכינוס נוער בקריית-חיים ינואר 1943, טבנקין, כתבים, עמ' 19.

39 'כבוד ישראל', דברים בכינוס 'הנוער העובד' לזכר חללי הגולה, תל-חי יוני 1943, שם, עמ' 32.

צביה לובטקין ויצחק טבנקין,
1964

חרדה, כי עתידו של היישוב היהודי בארץ-ישראל לוט בערפל ומוטל בספק, וכי העם היהודי חי לפתחו של הר געש; כי אסון איום רובץ לפתחו של העם היהודי ולפתחה של התנועה הציונית. במקביל, הוא הונע על-ידי האמונה, כי החלופות ביניהן יש להכריע הן 'או הגשמה מהירה של הציונות או אוכדנה', שהרי 'אם לא תתגשם הציונות במהרה, היא לא תתגשם כלל'.⁴⁰

שבתאי טבת טוען, כי חרדות אלה היו הגורם העיקרי שעיזב את עמדותיו, מהלכיו ומדיניותו של בן-גוריון החל משנות השלושים הראשונות, וכי הן הביאו אותו לנקיטת כמה מהלכים. המהלך הראשון היה החלטתו כי על מפלגתו, מפלגת פועלי ארץ-ישראל, מוטלת חובה 'לקחת את הציונות בידיה' ולהפוך במהירות האפשרית לגורם הדומיננטי בהסתדרות הציונית. הוא התנגד לכך, שתנועת הפועלים תמשיך לעסוק אך ורק בעולמה ובמפעלה, וטען כי למפעל ההגשמה של המעמד יש משמעות, רק אם הוא משרת את צורכי העם:

הפועל העברי בארץ [עג] עוגה צדה סביבו והתכנס כולו בתוך ר' אמות של מפעלו. כל מעייניו היו נתונים לעבודתו — זו שנעשתה למרות ערכה ותוכנה הלאומי למעמדית בלבד... הפועל לא שם ליבו להמוני ישראל המרוכזים אשר נשאר בגולה... כך נעלם מעיני רבים הערך האמיתי של מפעל העבודה. הצורה המעמדית האפילה על תכנה הלאומי של תנועתנו ויצירתה.⁴¹

בן-גוריון סבר, כי יש לעשות הכל כדי לממש חובה זו, אפילו אם מחיר המימוש יהיה התפשרות בתחום הערכים, במטרה למשוך המוני מצביעים, והפיכת מפא"י מ'תנועה עובדת, סוציאליסטית, חלוצית ומגשימה לכלי ריק, למפלגת בחירות ותו לא', כפי שטענו מתנגדיו במפלגה. אלה,

40 טבת, עמ' 14.

41 'הפועל בציונות: הרצאה בועידת המפלגה, תל-אביב ר' כסלו תרצ"ג, ד' בן-גוריון, מעמד לעם, עמ' 251.

ובראשם יצחק טבנקין, סברו כי אסור להגיע לשלטון על-ידי קיצורי-דרך, כי רק באמצעות גידול הדרגתי, אבל מבוסס, תהיה התנועה כבא היום לרוב בישוב ובציונות.⁴²

המהלך השני שנקט בן-גוריון היה תמיכתו בשלום-בית בתנועה הציונית, במטרה לרתום את מירב הכוחות למאבקה הפוליטיים. הביטוי המובהק ביותר לגישתו זו היה היוזמה שנקט בשנת 1934 להסכם עם הרוויזיוניסטים, הידוע בשם 'הסכם בן-גוריון-לבוטנינסקי'. מטרת יוזמה זו, שלטענת מתנגדי בן-גוריון נועדה להכשיר את הרוויזיוניסטים כשותפים בקואליציה הציונית שעל הרחבתה שקד, היתה להכשיר את הקרקע לקראת ניצול יעיל של צירוף נסיבות נוח לשם קידום הציונות.⁴³ בעיני בן-גוריון ותומכיו, שלום-בית זה היה יקר יותר מפילו מערכי הסוציאליזם והחלוציות המגשימה, וכדי לקדם מטרת לאומיות הם היו מוכנים לקבלו, אפילו במחיר עמעות ערכיה הייחודיים של תנועת העבודה.

מהלך נוסף שעשה בן-גוריון היה פרידה ממושגי העלייה הסלקטיבית והפרימאט החלוצי. עמדתו בנושא זה, שגובשה בשנות השלושים הראשונות, היתה, כי הצורך בהגשמה מהירה ומיידית של הציונות מחייב העלאת יהודים לארץ-ישראל במספר הגדול ביותר בזמן הקצר ביותר.⁴⁴ כבר בראשית שנות השלושים נתן ביטוי לעמדתו זו. כך, למשל, בשלהי 1932 אמר בהרצאתו בוועידת מפא"י: 'תבנית הפעולה הציונית של תנועת הפועלים לא תצטמצם בתחומי העלייה וההתיישבות החלוצית... אלא תקיף גם את צרכי החוגים העממיים הרחבים ותאפשר את עלייתם של המוני העם'.⁴⁵

המשותף לשלושת מהלכיו אלה הוא הכרתו של בן-גוריון, כי לנוכח מצבם הקשה של העם היהודי ושל היישוב, חרבה לתת עדיפות למה שיביא להבטחת המשך קיומם. הוא היה משוכנע, כי חובה להתרכז במאבק על עצם הקיום, אף אם הדבר יביא להזנחת העיסוק בשאלות הכרוכות באיכותו ובדמותו. החלטתו הנחושה להפוך את מפא"י, שלא מכבר הוקמה, למפלגה שתכבוש את השלטון בהסתדרות הציונית, וקביעתו כי עליה להפוך לגוף שינהיג את העם, את כלל האומה, לא רק את המעמד,⁴⁶ נבעו במידה לא-מעטה מתחושת הזמן האזול, הקרקע הבורע והאסון המתקרב. כל אלה חייבו גיוס רחב ופעולה מהירה, כתחליף לתפיסה שגרסה בנייה הדרגתית והתפתחות איטית, אשר לגביה העיקר היה איכות היצירה, לא היקפה. השמדת יהדות אירופה, אימתה בצורה הנוראה ביותר את חששותיו של בן-גוריון ביחס לאסון המתקרב וחיזקה את אמונתו, כי את עיקר המאמץ יש לרכז בהבטחת קיומם הפיסי של השרידים ועצם קיומו של היישוב. בשם עיקרים אלה מותר לדחות את השאלות התברתיות-מעמדיות. במהלך שנות הארבעים, מאבקו הפוליטי-הפנימי העיקרי לא היה נגד הימין הרוויזיוניסטי, אלא נגד סיעה ב' ואחר-כך נגד הברית המתגבשת

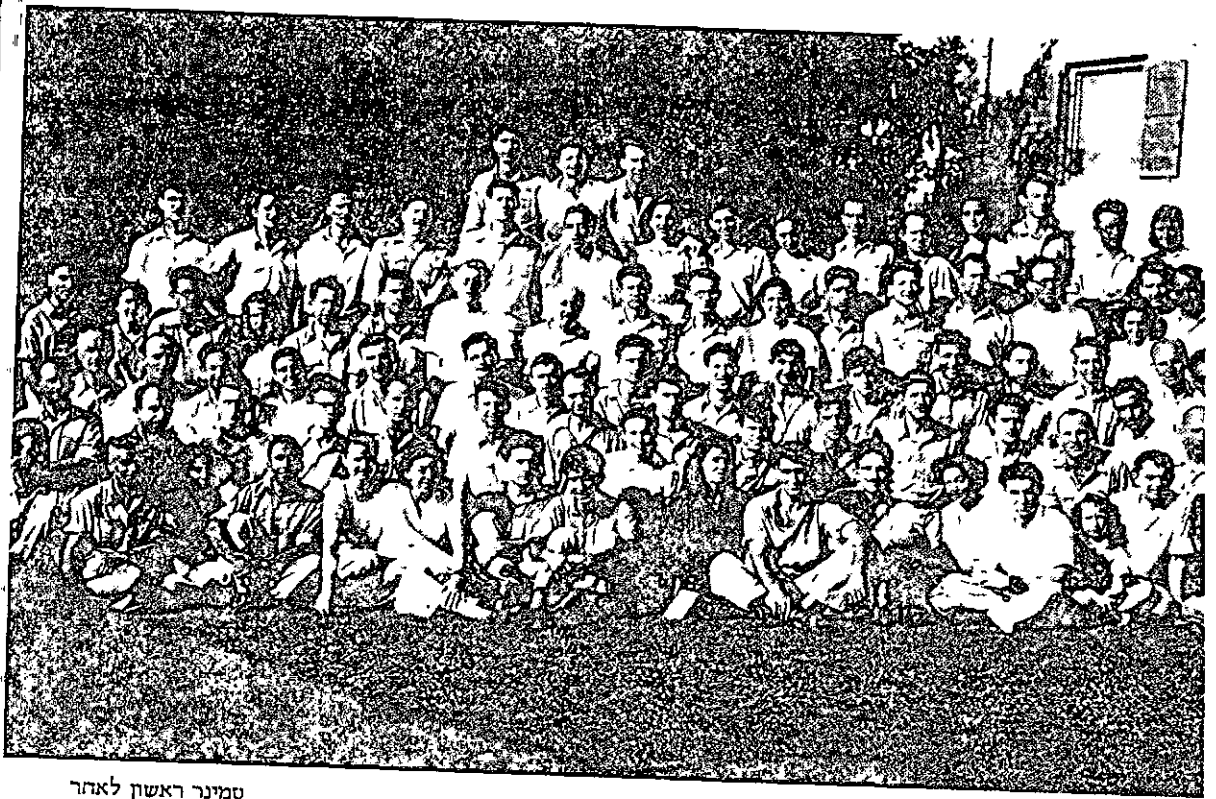
42 טבת, עמ' 24-25.

43 טבת, עמ' 110. ההסכם בין בן-גוריון לז'בוטנינסקי נחתם בלונדון באוקטובר 1934. הוא כלל שלושה חלקים: האחד בא להסדיר את היחסים בין ההסתדרות לבין איגוד עובדי הצה"ר; השני נועד למנוע מעשי אלימות; והשלישי נועד לפתור את הבעיות השנויות במחלוקת בתוך התנועה הציונית. במשאל שנערך ב' 24 במאוס 1935 רצה הרוב של חברי ההסתדרות הסכם זה.

44 שם, עמ' 14.

45 'הפועל בציונות' (לעיל, הערה 41), עמ' 261.

46 כעניין זה אמר: 'לא יכון עם עברי במולדתו והארץ לא תיבנה בלי מעמד פועלים כביר אתים בבמותו ואיכותו, אבל לא יקום גם מעמד פועלים בלי עורת העם... רק בברית עם חוגים עממיים יתגבר הפועל על מכשיליו, ורק בעזרתם ימלא את שליחותו בארץ ובעם. ברית זו יש בה ברכה משולשת וצורך משולש: למעמד הפועלים, להמוני העם, ליישוב ולציונות' (שם, עמ' 258).

טמינר ראשון לאחר
מלחמת העולם
להכשרת שליחים של
'הקיבוץ המאוחד'
ליציאה לגולה (גבעת
השלשה 1945). במרכז
השורה השלישית
מלמעלה — יצחק
טבנקין

בין 'התנועה לאחדות העבודה', שהוקמה ב-1944, לבין 'השומר הצעיר' — דבריו בנושא זה היו חריפים הרבה יותר מאלה שנשא עשור קודם-לכן. בשנות השלושים בן-גוריון דיבר על שילוב בין האינטרסים של המעמד לאינטרסים של העם; על כך שהגמוניה של מעמד הפועלים בעם היא ליבה ולוחה של השליחות המעמדית. בשנות הארבעים דיבר במפורש על כך, שריבונות ממלכתית ללא סוציאליזם עדיפה על סוציאליזם ללא ריבונות ממלכתית. אנחנו במאה אחוז ציונים ובמאה אחוז סוציאליסטים, אבל הסוציאליזם יכול להתגשם בעולם גם לאחר שהעם היהודי יישמד ער אחר. יכולות פרובלמות פוליטיות לאומיות להיפתר גם במשטר לא סוציאליסטי.⁴⁷ יצחק טבנקין דחה בכל תוקף את עמדת בן-גוריון, כי כתוקף הנסיבות יש לתת לערכים הפוליטיים-לאומיים עדיפות על-פני הערכים החברתיים-מעמדיים. השקפתו הציונית היתה מבוססת על שני מרכיבים: הראשון היה שלילת הגולה והשאיפה להעלות ארצה את כל היהודים החיים בה; המרכיב השני היה השאיפה לשלב את היהודים האלה במיבנה החברה החדשה הנוצרת בארץ-ישראל. הפרימאט הלאומי שבהשקפת בן-גוריון — ההפרדה שערך בין ריבונות ממלכתית ללא סוציאליזם ל-סוציאליזם ללא ריבונות ממלכתית' — לא התקבל על דעתו. השקפה זו עמדה

47 'המדיניות הציונית ופועלי א"י: מתוך דבריו כמועצת ההסתדרות הני"א, 1944. 21-24.3, במערכה, ד, תל-אביב חש"ט, עמ' 155-156.

ביסוד התנגדותו של טבנקין לרעיון 'כיבוש הציונות'. הוא גרס, כי רק תהליך הדרגתי וממושך, שיהפוך את תנועת הפועלים לרוב בעם, יכשירה לשאת בעול השלטון, ולא קואליציה עם 'המזרח' או עם 'הציונים הכלליים'. השקפה זו עמדה גם ביסוד התנגדותו התקיפה להסכם בן-גוריון-ז'בוטינסקי. לטענתו, נכונות לפשרה גם בחזית זו, שהיתה החזית היחידה בה התמידה המפלגה במאבקה נגד 'אויבי המעמד', משמעה נטישת ערכי התנועה ועדות לקיומו של פער מדאיג בין השאיפה לסוציאליזם לבין הנכונות להלחם עליו.⁴⁸

השוני בין עמדות שני המנהיגים התבטא גם ביתסו של טבנקין לעלייה ההמונית. הוא התנגד לתביעת בן-גוריון להעניק רשיונות-עלייה גם ל'יהודים סתם'. סטייה מהפרימאט החלוצי במתן רשיונות-עלייה, טען טבנקין, משמעה הפיכת ארץ-ישראל לעוד 'ארץ של אמגריציה'.⁴⁹

גישה זו התבטאה בעמדתו כלפי עליית יהודי גרמניה אחרי שהיטלר עלה לשלטון, ב-1933. למרות מודעותו למצבם של יהודי גרמניה, המשיך טבנקין לדבוק בתפיסה המציבה את העלייה החלוצית בראש סדר העדיפויות, והמשיך לטעון כי על 'הקיבוץ המאוחד' מוטלת המשימה לשמור על עמדתו על ידי חלוציות אישית מאורגנת וע"י חלוציות סוציאליסטית.⁵⁰ כלומר, עליו להמשיך ולדבוק בעלייה הסלקטיבית, החלוצית.

השמדת יהודי אירופה לא שינתה את עמדת טבנקין בסוגייה זו. הוא המשיך לרובק בעמדה העקרונית, כי משמעות הציונות היא להעלות ארצה כמה שיותר יהודים ולחנכם לחיים חלוציים. כן המשיך לדבוק בעמדה המעשית, כי בפועל יש לתת עריפות לעלית החלוצית, גם כדי שזו תכשיר ותחנך את ההמונים שיבואו בעקבותיה, וגם כדי שניתן יהיה לקלטה בקיבוצי 'הקיבוץ המאוחד'. בסתיו 1943 שאל: 'האם אחת היא לנו איך יעלו יהודים לארץ? אם אנו אומרים שצריכים לעלות שני מליון יהודים לארץ בתקופת השנים הקרובות, האם לא איכפת לנו כלל מה הם יעשו בארץ?'. תשובתו לשאלה זו היתה:

שני מליון יהודים בארץ שפרנסתם תהיה כפרנסותיהם של יהודי ניר-יורק, כלומר על החיוך המסתרי ועל סיפוק הצרכנות: מליוני יהודים שיתווכו בין מליוני ערבים, פרסים והודים וישרתו חברות לניצול הנפט ומכירת אורז ומוצרים אחרים... כלומר, יהודים לא עובדים, או שאתו העובדים בתוכם יהיה כאחוז היהודים בעולם — אין זו ציונות.⁵¹ מחלוקת זו היתה אחד הצירים המרכזיים בוויכוח על 'החלוצי האחד', שהתחולל אותן שנים. מאבקם החריף של טבנקין ושל 'הקיבוץ המאוחד' נגד 'החלוצי האחד' ובעד השארת 'החלוצי' במסגרתו הטרם-מלחמתית, נבעה בין השאר מהתפיסה, כי גם אחרי המלחמה עליו לעסוק בראש

48 בעניין זה ראה: א' קידר, 'התפתחותו הפוליטית והרעיונית של הקיבוץ המאוחד, 1936-1942', חיבור לשם קבלת התואר דוקטור לפילוסופיה, האוניברסיטה העברית, ירושלים תשמ"ד, עמ' 232-233.

49 בעניין זה ראה שם, שם.

50 שם, עמ' 70. על עמדת 'הקיבוץ המאוחד' בסוגייה זו כתב קידר כי בעמדתם 'בולטת... הדיספרופורציה בין הדיבורים על סגנת המונח הנשקפת והחשש המתמיד לרצח יהודים לבין האמצעים המוצעים למלט ולהציל את המוני בית ישראל באירופה מן הסכנה הנשקפת להם. באופן הברוד והוחזק ביותר הומחש הדבר בנישה לשאלת יהודי גרמניה, שאנשי הקב"מ נמנו על אלה אשר התריעו על החשש לקיומם. אך בה בעת לא פסקו מלרגול בעלייה חלוצית, משמע עליה איכותית, סלקטיבית, ולא העלו הצעות ליציאה טוטאלית של יהודי גרמניה, כ-1933. ניתן לומר, שאף התבססות השלטון הנאצי בגרמניה לא הביאה את הקב"מ לאימץ הגישה של יציאה המונית ומיידית, כפתרון לשאלת עתידם של יהודי אירופה, והיא הונחתה ע"י האידיאה של בנין הארץ, המחייב עליה חלוצים שהוכשרו ליעדם' (שם, שם).

51 מתוך דבריו ביום פעילים שנערך בשפיים ב-3 בספטמבר 1943, טחיינו, מצוין למבנים, נובמבר 1943, עמ' 8.

בן-גוריון כותעידה הציונית הראשונה לאחר סיום מלחמת-העולם השנייה (לונדון 1945)

וראשונה בהכשרת עילית מצומצמת ונבחרת. בעניין זה העמדה בהגקט 'הקיבוץ המאוחד' בפועל היתה דומה לעמדת 'השומר הצעיר'; שתי התנועות התנגדו בתוקף להצעת מפא"י להקמת 'החלוץ' האחד. חזית משותפת זו, שבאה לידי ביטוי בדיון שנערך לקראת אישור ההצעה, נוצרה אף-על-פי שעמדותיהן העקרוניות והמוצהרות של שתי התנועות בשאלת העלייה ההמונית היו שונות לחלוטין; אלא שדו-הפקטו טבנקין ו'הקיבוץ המאוחד' קיבלו במידה רבה את עמדת 'השומר הצעיר' בוכות עלייה סלקטיבית ונבחרת. עמדתם המשותפת בסוגייה זו לא נבעה רק מקוניקטורה פוליטית.⁵²

*

מהשוואת יחסם של בן-גוריון וטבנקין כלפי השמדת יהדות אירופה עולה פראדוקס מסוים. מצד אחד, ליהדות אירופה היה מקום מרכזי ביותר בהשקפת עולמו של טבנקין, ויחסו אליה היה חם ובלתי-אמצעי. בניגוד לבן-גוריון, שיתסו להעפלה היה אינסטרומנטלי ומותנה, טבנקין ראה בה מטרה כשלעצמה וחייב אותה ללא קשר להשפעתה על המדיניות הציונית. גם יחסו להוויה היהודית בגולה וליידיש היה שונה מיחס בן-גוריון אליהן. בעיצומה של תקופת המלחמה ניתן למצוא אצלו גילויי חום ואמפטיה לא רק כלפי העילית החלוצית, אלא גם כלפי 'עמך ישראל', ה'יהודים סחם', אלה שלא הדלו מלהיות יהודים, עדה יהודית, קהילה יהודית, יהודים הקשורים אחד לשני וערכים איש לרעהו.⁵³ אולם בפועל, גם בשנות השלושים ואפילו בתקופת המלחמה, טבנקין לא נפרד מפרימאט העלייה החלוצית ובניין הארץ.

לעומת זאת, ליהדות אירופה — למרות ביטויים קשים שהשמיע לעתים בנוגע אליה — גודע תפקיד מרכזי בהשקפתו המדינית של בן-גוריון. השקפה זו היתה מבוססת בראש וראשונה על קשר-גומלין שלא ניתן לנתקו ולהפרידו, בין בניין הארץ לבין הצלת יהודי אירופה; והעמדות אותן גקט בפועל נגזרו מתפיסתו זו. תפיסת בן-גוריון לא היתה 'פלשתינוצנטרית', ודאי שלא היתה כנענית; ניתן להגדירה כהשקפה שעיקרה מערכת-יחסים דיאלקטית בין שני גורמים שווים, במידה רבה, במשקלם ובחשיבותם — יהודי אירופה וארץ-ישראל.

ההבדל בין טבנקין ובן-גוריון בסוגייה הנדונה נגזר ממקור נוסף. דוד בן-גוריון היה יושב-ראש הגהלה הסוכנות והנהגה הציונית, ובתוקף תפקידו זה היה מנהיגו של היישוב. זווית הראייה

52 על הריכוז בתנועת העבודה הארץ-ישראלית בנושא זה רעל עמותן המשותפת של שתי תנועות אלה בוויכוח על 'החלוץ' האחד; שנערך ככנס השני של ההסתדרות שהתקיים בפברואר 1945, ראה: 'ויץ', הריכוז על רמות 'החלוץ' בתנועת העבודה הארץ-ישראלית, 1943-1945, רפים לחקר תקופת השואה, ז' [ברפוס].

53 יכבוד ישראל: מתוך דברים בכינוס הנוער העובד לזכר חללי הגולה, תל-אביב 1943.6.19, טבנקין, 'לאפיקי הצלה' (לעיל, הערה 31), עמ' 397. באותו כינוס טען טבנקין בזעם, כי 'חופה היא זו, שבארץ-ישראל יכלים לשרוף קיוסק אשר מוכרים בו עיתון אירישי. קלון הוא, שבזמן שמעלים למרות את העם המדבר איריש משלוחים אש במערכת העיתון האירישי'.

שכפה עליו מעמד כזה היתה פרגמאטית וכללי-ישובית. בטיפולו בשאלת אלה היה מרוכז וממוקד בבחינה מתמדת של המציאות המשתנה, לעתים בצורה קיצונית, ובהתאמתה לאסטרטגיה הפוליטית הבסיסית שלו, שעיקרה 'הצפת' ארץ-ישראל בפליטים מייד עם תום המלחמה, כדי שישאלת ארץ-ישראל לא תרד מעל סדר היום. פרט לזה, בן-גוריון שימש גם כמנהיגה של מפא"י, ובתוקף תפקידו זה נקט במדיניות שעלתה בקנה אחד עם תפיסתו הפוליטית, אך גם עם האינטרסים של מפא"י כמפלגה, כגון בשאלת 'החלוק האחר'.⁵⁴

לעומתו, יצחק טבנקין היה אידיאולוג ומנהיג מפלגה פוליטית ותנועה קיבוצית. מחויבותו הן להשקפת עולמו והן לתנועה לה השתייך ובראשה עמד, באה לידי ביטוי ברור ומובהק בדברים שאמר ובעמדות שנקט. טבנקין היה עסוק ביותר בשאלות הקשורות במעמד 'הקיבוץ המאוחד' בתחומים כמו השליחות לגולה ודמות 'החלוק', בייחוד לנוכח ההרגשה והיריעה, כי מפא"י מקדישה מאמצים רבים לפגיעה במעמדו ולנגיסה בכוחה של תנועתו בתחומים אלה. הוא היה ער יותר לשמידת תומותיה של השקפת עולמו מאשר לנסיון להתאימה לנסיבות הסבוכות והמשתנות של המציאות. אפשר, שתכונות אלה לא רק נגזרו ממעמדם הציבורי השונה של השניים, אלא גם גזרו אתו.

לא אחת נטען כלפי בן-גוריון, כי הוא דאה 'את ארץ-ישראל, או את הקמת הבית-הלאומי בארץ-ישראל, כמוקד הפעילות הציונית, גם על חשבון ההצלה בתקופת השואה... [כך] "שאלת ארץ-ישראל" קודמת ל"שאלת יהודי אירופה"⁵⁵. טענה זו היא במידה רבה חסרת-משמעות לא מפני שמבחינת בן-גוריון הצלת יהודי אירופה קדמה לשאלת ארץ-ישראל, אלא מפני שמבחינתו השמרת יהודי אירופה משמעה, כמעט מניה וביה, הוא 'יידת שאלת ארץ-ישראל מעל סדר-היום'. שואת יהודי אירופה היתה אירוע מיוחד במינו, כזה שלא ניתן להשוותו לשום אירוע אחר — לא מבחינת יחסם של הנאצים לעמים אחרים, כמו הסלבים והצוענים, ולא מבחינת אירועים אחרים בהיסטוריה היהודית. אולם למרות ייחודה, השואה איננה אירוע מיסטי, או מטה-היסטורי נעדר הסבר, אלא אירוע שהוא חלק אינטגרלי ובלתי-נפרד של ההיסטוריה הכללית והיהודית. לכן העיסוק בה איננו ולא היה *sui generis*, הוא לא התנהל בחלל ריק, מנותק מעמדות וסוגיות שעמדו אז על סדר היום. הוא גם לא נעוץ במנותק מהשקפות אשר ערצבו לפני שנודע על ההשמדה ואפילו לפני המלחמה. את הגישות השונות, המנוגדות לעתים, לשואת יהודי אירופה יש להבין אפוא לא רק כשלעצמן, מתוך ראייתן כחלק מ'הפלטת האחרת', אלא כגישות שנקבעו על רקע היריעות המצמרדות שהגיעו מאירופה, אך בסיסן בעמדות שנוצרו ונוצקו לפני אושורץ.⁵⁵ לכן, השוני בין עמדותיהם של טבנקין ובן-גוריון כלפי שואת יהודי אירופה היה במידה רבה כבואה נוספת לשוני בהשקפת עולמם ובמוגם. גם ביחסם לנושא זה בא לידי ביטוי ההבדל בין טבנקין, שמבחינתו לא היתה ציונות ללא סוציאליזם ולא 'עם' ללא 'מעמד', לבין בן-גוריון, שהמיר את 'המעמד' בעם' ושהיה מוכן להקריב את הסוציאליזם שלו על מזבח הלאומיות; בין בן-גוריון הפרגמאטיסט, שמבחינתו העיקר היה ניצול קוניקטורה דגעית וחולפת, לבין טבנקין האידיאולוג הנוקשה, שלעתים העדיף את הסמל על אילוצי המציאות.

54 פרילינג, עמ' 335. יש לציין כי המחבר מביא רברים אלה לא כעמדתו הוא, אלא כעמדה עמה הוא מתווכח.
55 בעניין זה ראה: 'י באור', 'נגר מיסטיפיקציה: השואה כתופעה היסטורית', השואה: הבטים היסטוריים, תל-אביב 1982, עמ' 71-86.

קמתה

לתולדות ארץ-ישראל וישובה

יד יצחק בן-צבי, ירושלים • ניסן תשמ"ט • 51

